

tionella auktoriteter inte omnämns i inledningen när avhandlingens centrala begrepp definieras. Jag tror inte att jag har läst någon annan forskning om nationalismens problematik utan hänvisningar till Benedict Andersons *Imagined Communities* eller Françoise Choays *Allégorie du patrimoine*. Jag kunde inte heller finna den svensk-danska boken, som enligt en finsk forskare bäst representerar Andersons ideer i Sverige: Björn Hettnes, Sverker Sörlins och Uffe Östergårds *Den globala nationalismen*.

I större global, även europeisk, kontext är det möjligt att se Sveriges nyare historia efter stormaktstiden som en ganska odramatisk berättelse. Upplysningen syns på många sätt forma kärnan för all vidare utveckling.

Att vasarenässansen varit viktig som en ursvensk stil, är lätt att förstå, men saken kunde ändå analyseras djupare som ett speciellt problemfält, fast det är klart, att Geijers bok utan svåra teoretiska kapitel är mera lockande för en större läsekrets. Att hålla texten något populärt är viktigt om man tänker på, att den skall läsas av många olika slags forskare. Man kunde ändå önska, att även en mer analytisk definition av centrala termer, kunde ha varit på sin plats. Begrepp som restaurering, konservering, autenticitet, rekonstruktion är inte alls självklara och stiltermerna har sin egen historia. På sidan 122 får vi exempelvis läsa att "nationalromantiken smög fram" fast man kunde likaväl påstå att det hela tiden varit frågan om nationalromantiken – om man tar termen som en idéhistorisk term.

Avhandlingens struktur är mycket välbalanserad och språket genomgående tätt och vackert. Valet av bilder kan också prisas, även om ytterligare några planritningar skulle ha hjälpt den som inte besökt alla dessa monument.

På sidan 202 tas en viktig sak upp, det att nationalismen efter Andra Världskriget inte mera var acceptabelt som utgångspunkt för restaureringarna. Geijer skriver, att "de

dominerande krafterna inom historikerkåren rentav rensade ut nationella och mytiska drag ur beskrivningen av den svenska historien och att de nationellt betingade argumenten för restaureringar förlorade successivt i genomslagskraft när historien inte längre intog en lika framskjuten plats i det politiska livet." Att jämföra det här med den situation som var gällande i de europeiska länder där kriget ruinerat monument och miljöer, ger en spännande helhetsbild av fältet efter kriget. Det är enkelt att förstå att det internationella samarbetet inte var lätt.

Mia Geijer visar oss alla vägen till ärlig och djupgående diskussion om varje steg i varje restaurering. Det finns inga slutgiltiga sanningar, men – lyckligtvis – varje ny forskning tar oss vidare och ger oss bättre förutsättningar att förstå det byggda kulturarvet. Makten över monumenten är en demokratifråga, som Mia Geijer säger klart i sina slutord.

Riitta Nikula

Professor emerita

Taidehistoria / Department of Art

History

Helsingin Yliopisto / University of

Helsinki

riitta.nikula@helsinki.fi

Mats Höglund (red.) *1600-talets jordbrukslandskap: en introduktion till de äldre geometriska kartorna*, Skrifter utgivna av Riksarkivet 29, Riksarkivet, Stockholm, 2008, 99 s., ISBN 978-91-88366-79-5.

Sedan hösten 2001 pågår projektet "Nationalutgåva av de äldre geometriska kartorna". Projektet finansieras av Vitterhetsakademien och Riksbankens jubileumsfond och har som sitt syfte att göra de äldsta geo-

metriska kartorna med tillhörande text tillgängliga för forskning och vetenskaplig bearbetning. Framför allt omfattar projektet de kartor som upprättades mellan 1630 och 1655 och inom Sveriges gräns som den såg ut före 1645. Inalles omfattas ca 12 000 kartor framför allt från lantmåteriverkets arkiv och lantmåteriets regionala arkiv men även från Riksarkivet, Krigsarkivet, Landsarkiven och enskilda arkiv.

Projektet består av flera olika delar. För det första scannas originalakterna in och lagras dels i digital form, dels i form av en papperskopia som skall förvaras på Riksarkivet. För det andra sker en tolkning av Notarum Explicatio som i fritext kommer att läggas ut på nätet. Vidare upprättas en relationsdatabas där statistiska uppgifter från Notarum Explicatio kopplas till kartbilden. Slutligen koordinatsätts gårdar och byar samt ca 20 tematiska objekt såsom kvarnar, kyrkor och humlegårdar. Det senare gör att tematiska kartor med lätthet kan framställas och genom spridningsbilder kan regionala olikheter åskådliggöras. År 2009 beräknar man att projektet ska vara genomfört. Projektledare är universitetslektor Clas Tollin.

1600-talets jordbrukslandskap: en introduktion till de äldre geometriska kartorna utgör ett första avstamp i projektets bokutgivning. Redaktör är Fil. mag. Mats Höglund, biträdande projektledare för Nationalutgåvan. Medverkande i boken är i övrigt kulturgeograf och agrarhistoriker fil.dr Clas Tollin, systemvetare fil. mag. Olof Karsvall, genetiker och kulturbilog fil.dr Else-Marie Karlsson Strese samt arkeologen fil.kand Pia Nilsson. Bokens syfte är dels att presentera källmaterialet och de lantmätare som framställde kartorna, dels att visa de tidiga geometriska kartornas forskningspotential. Detta görs genom att analysera de geometriska kartorna utifrån ett antal utvalda frågeställningar. Boken syftar också till att beskriva och analysera kartornas symbolvärld samt att visa hur 1600-talets landskap och bebyggelse presenteras i kartorna.

Mats Höglund anger i inledningen varför de geometriska kartorna från Sverige är så unika. Ingenstans i övriga Europa skedde en liknande, relativt synkron, massproduktion av storskaliga kartor. Vi vet dessutom inte med säkerhet varför alla dessa kartor upprättades. Men troligen ligger något av svaret i formuleringen att man karterade en gård eller by ”så att man all theas lägenheet kan medh en hast sigh för öghonen ställa”. Det var viktigt för kronan att visualisera rikets jordbruksstillgångar i ett Sverige med en framväxande centraliserad byråkrati. Syftet bör inledningsvis ha varit riksomfattande och man har diskuterat varför karterandet avtog kring 1640-talets slut. Kanske tyckte man att de viktigaste spannmålsproducerande områdena i riket nu var karterade. Fokus flyttades till upprättandet av småskaliga, geografiska kartor och återupptagandet av den storskaliga karteringen skedde först på 1680-talet. Möjligen kunde denna diskussion ha fördjupats något. Det är ett förbryllande faktum att kronans upprättade av geometriska kartor får ett så abrupt slut. Dessutom håller det kanske inte som förklaring, ty östra delen av Jönköpings län, som inte hör till de stora spannmålsbygderna, karterades exempelvis mellan 1640 och 1647.

Claes Tollins artikel om de första lantmätarna fyller ett tomrum. Frågan om deras sociala bakgrund, arbets- och ekonomiska förhållanden har inte behandlats av modern historisk forskning. Man får gå tillbaka till Ekstrands *Samlingar i lantmäteri* från 1901 för att hitta uppgifter om lantmätarna, men utan att någon djupgående analys görs. Tollin slår fast att lantmätarna inte rekryterades från adeln, utan var ”Ehrlige mäns barn”. Dessa ärliga män var till stor del präster, men lantmätarna kunde även komma från bonde- eller borgarhem eller var söner till lägre militärer. Lantmäteriet kunde vara en språngbräda för ståndscirkulation. Flera lantmätare gick över till det militära och adlades, någon slutade sin bana som ledamot i Bergskollegiet eller som kronofogde. Lant-

mätarna började sin bana kring 25 års ålder och den första kullen lärdes upp av Andreas Bure, chef för lantmåteriverksamheten, men efter hans utnämning till krigsråd övergick utbildningen till lantmätarna själva som lärde upp auskultanterna. Den likformighet vi finner i utförandet av de tidiga geometriska kartorna har säkert sitt ursprung i hur en till antalet begränsad yrkeskår successivt växer alltmedan de äldre utövarna vidareför sin kunskap direkt till en elev, ett system som påminner om överförandet av kunskap från mästare till gesäll. Först på 1680-talet infördes en central examination.

Pia Nilssons artiklar ”Jordbrukets resurser enligt kartorna” och ”Ett får för två lass hö’ – byte och hyra av resurser i 1600-talets jordbruk” ger en blick rakt in i 1600-talets agrara ekonomi. Det stora antalet kartor som upprättades under loppet av ett par årtionden gör att vi verkligen kan säga något om 1600-talets jordbruksresurser och nyttjandet av dessa inom de karterade regionerna. Nilsson poängterar att kartorna för all del har brister, det finns många aspekter som inte redovisas, framför allt det som har att göra med de ekonomiska resurser som hörde till utmarken och betesmarken. Som Nilsson konstaterar: ”Det var långt ifrån alltid som hemmanens ekonomi vilade på åker och äng”. Icke desto mindre ger kartorna besked vad gäller resurser som kvarnar, fiskevatten och humlegårdar. Vad gäller humlen finns det regionala skillnader mellan områden där det till en gård kunde höra 1000 humlestörar (Västergötland) och områden där humleodlingen var försumbar. Här skymtar en regional specialisering med över-skotts och underskottsområden för humleodlingen.

De Geometriska kartorna ”antyder” ibland att vissa företeelser förekommer, men det är svårt att utläsa omfånget av till exempel bruket att gårdar och byar hyr eller byter resurser med varandra, men troligen var detta ett inarbetat dynamiskt system i den lokal ekonomi.

Lokala ekonomiska strategier

analyseras också av Mats Höglund i artikeln ”Fäbodan och bodland i Norrbo socken”. Det hälsingländska systemet med gårdar, bodland och fäbodan var ett sätt att sprida ut resursutnyttjandet rumsligt. Bodlandet låg mellan hemgården och fäboden och har nyttjats som en mellanstation på vägen till och från fäboden. I den definition av bodlanden som tidigare har varit gällande och som ställdes upp av historikern Gunnar Bodvall, måste såväl bebyggelse som åker och äng finnas på platsen för att ett område skall definieras som bodland. Andra forskare har också betonat åkermarkens betydelse och ofta bortsett från de andra stora resurserna: ängsmarken och betet. Höglund visar hur det har varit ängen som varit bodlandens viktigaste resurs under 1600-talet och hur de volymer som skördades var avgörande för att kunna hålla en stor boskap. Höglund visar vidare att skillnaden mellan bodland, fäbod och perifert liggande slåtterängar inte var så stor under 1600-talets första del. Vad vi ser är ett dynamiskt system för foderproduktion som först hundra år senare skulle permanentas i det traditionella hemby-bodland-fäbod-systemet.

I Else-Marie Karlsson Streses artikel ”Humlegårdar på kartor, växter i naturen” möter det tidiga 1600-talet nutid i en spännande analys. Genom de Geometriska kartorna har man bestämt läget för 1600-talets humlegårdar. I fält har man sedan på flera av dessa ställen återfunnit humleplantor som sannolikt är genetiskt identiska med den humle som växte där när området karterades. Undersökningen har skett inom ramen för POM (Det Nationella Programmet för odlad mångfald). Dessa humleplantor analyseras för närvarande för att fastställa DNA och för att studera den tidiga brukshumlebens egenskaper. Humlen var av stor ekonomisk vikt med tanke på de mängder öl som förtärdes i det gamla bondesamhället. Utan humlets konserverande och bakteriedödande egenskaper skulle ölet surna tämligen snart. I dag pastöriseras ölet vilket gör att humlen egentligen är överflödigt och i dag

tillsätts eftersom det är en viktig del av smakupplevelsen.

Hur förhåller sig utjordsbegreppet till ödegårdar? Olof Karsvall har tittat på anteckningar om ödegårdar och utjordar i Uppland och Östergötland och har funnit att direkta anteckningar om ödegårdar är få i kartorna och tillhörande text. Icke desto mindre hade lantmätnarna i uppdrag att efterspana ödegårdar, men det skulle inte ske helt öppet utan "in secreto". Man skulle efterfråga varför gårdarna låg öde och noga se till att deras mark inte användes olovandes utan att skatt erlades. De rena ödebeteckningarna som Karsvall hittar i kartorna avser oftast gårdar som tillfälligt är utan brukare, de är kameralt öde, men inte slutgiltigt övergivna. Riktiga ödegårdar förefaller i stället dölja sig under begreppet utjord, utäng eller fjäll. Utjordarna brukades av andra bönder och kunde innehålla både tomt (oftast obebyggd), åker och äng. Karsvall ansluter sig till tanken att det bakom utjordsbegreppet döljer sig gårdar som ödelades i samband med den senmedeltida agrarkrisen. Ett undantag till detta utgör sannolikt utjorden Odenslands jord i Olands härad. Utjorden, som uppgår till drygt ett markland, återfinns i fyra byar fördelade på två socknar och för närmast tanken till en tidigare territoriell indelning i området.

Bildmaterialet spelar boken igenom en framträdande roll. Olof Karsvalls artikel om de symboler som lantmätaren använde för att markera byggnader samt i Mats Höglunds artikel om särskilt anmärkningsvärda detaljer i kartorna, kommer vi nära detaljerna på ett fascinerande sätt och på så sätt kommer vi också lantmätaren närmare. Lantmätnarnas sätt att rita av säterier och andra iögonfallande bebyggelseanläggningar vittnar om stor individuell frihet vid utformningen, men även när de gäller allmogebbyggelsen förekommer variationer. Med några enstaka undantag är det vanliga att husen avbildas från sidan vilket leder till problem när hela huskomplex kring en fyrkantig gård skall avbildas. Kyrkorna skulle avbildas så naturtroget

som möjligt och i de exempel som Karsvall redovisar verkar detta vara fallet även om en stor grad av stilisering kan konstateras.

Bildmaterialet är högklassigt och alla kartor och detaljer ur dessa är givetvis återgivna i färg. Trots regelbundenheten i lantmätnarnas redovisningspraxis finns det improviserade och lekfulla hela tiden med; ett ansikte inuti kompassrosens mitt, den praktfulla men naivt ritade titelsidan till volym Å1, perspektivförvrängda återgivningar av säterier och trädgårdsanläggningar, för inte att tala om lugubra detaljer som den i blåsten dinglande stackare vars liv ändades i Heda tall. En karta som kunde ha förstörats upp en smula är bild 64 över Margretelund i Österåker. Sällan ser man så många detaljer i en geometrisk jordebokskarta. Själv sitter jag med förstoringsglas och bara njuter av mångfalden av företeelser som lantmätare Sven Månsson tagit med.

Nu kommer jag till det jag saknar. En Nationalutgåva skall ju helst vara rikstäckande. Nu finns ju inte storskaliga geometriska kartor från hela Sverige, så den ambitionen begränsas av källmaterialets omfång. Just därför borde en spridningskarta över de delar av Sverige som faktiskt omfattades av den storskaliga karteringen varit en självklarhet. I boken finns en spridningskarta över de kartor som behandlas i boken, men detta blir snarast en blindkarta. Inget objekt redovisas till exempel från Dalarna eller Jönköpings län. Som läsare frågar man sig om detta beror på att det inte finns storskaliga kartor från dessa delar av riket. Jo, åtminstone från Jönköpings län finns till exempel ca 1000 kartor. En utomstående läsare som inte har full koll på de storskaliga geometriska kartornas spridning kan bli något förvirrad. På detta sätt blir boken lite introvert, den har ambitionen att presentera ett material både för den historieintresserade allmänheten och för fackfolk, men kanske vänder den sig mest till de som redan är här en fot inne i de geometriska kartornas värld. En förteckning över samtliga geometriska

jordböcker samt över var de olika lantmätnarna var verksamma borde ha funnits med.

Som smålänning undrar man förstås varför inga kartexempel finns från det digra materialet som omfattas av jordeböckerna E 1-4 som täcker den östra delen av Jönköpings län. Detta går dock tillbaka på det faktum att dessa kartor ännu inte scannats och digitaliserats. Hösten 2007 hade projektet bearbeta 7000 originalakter och det är detta material som boken speglar, inte de ca 5000 som då fortfarande fanns kvar att digitalisera och bearbeta. Frågan är om man inte inledningsvis borde ha angivit att bokens artiklar bygger på de bearbetade kartorna och att detta ackompanjerats av en karta där det noga framgår vilka områden som bearbetats och vilka som återstår. Alternativet hade varit att avvakta med boken till hela scanningsarbetet och texttolkningar genomförts.

En mer konkret invändning avser hölassuppgifterna i de äldre geometriska kartornas text. Det går inte att direkt översätta hölass som det anges i kartorna, till ton eller kilouppgifter, som flera av författarna gör. I Jönköpings län använde exempelvis de två lantmätnarna Duker och Groth olika lasstorlekar och det är troligen inte de enda lantmätnarna som använt sig av lokala uppgifter om lassens storlek. Det kan också vara svårt att avgöra om lantmätnarna räknar i vinter- eller sommarlass om inte detta explicit anges. Först kring 1680-talet börjar hövolymerna standardiseras i och med övergången till parmräkningen.

Hade projektet med Nationalutgåvan initierats före den digitala revolutionen hade resultatet antagligen blivit ett påkostat bokverk med kartor och text i faksimiltryck. Nu är ju materialet av en omfattning som försvårar ett sådant tilltag kan man invända. Nu blir kartorna istället sökbara digitalt och de kan för all del skrivas ut. Informationen finns i databas och kan användas för att upprätta spridningskartor över olika företeelser, kvarnar, humlegårdar och ödegårdar. Men vad som saknas

är den geometriska jordeboken. Boken äger en analog logik som sätter in kartan i sitt rätta skalmässiga sammanhang och som dessutom är njutbarare att förhålla sig till än ett antal kringströdda datautskriften på ett stökigt skrivbord. Kan detta måne bli ett projekt för framtida ansökan till några av de större fonderna? Eller hör den påkostade faksimilens tid till ett fjärran förflutet? Än finns dock inga digitala lagringsmedia som kan konkurrera med boken i livslängd.

Ådel Vestbö Franzén

Fil.dr i Kulturgeografi
Antikvarie, Jönköpings läns museum
aadel.franzen@jkpglm.se

Images in arts and sciences: selected papers from a conference held by the Royal Society of Arts and Sciences in Göteborg, 13–14 October, 2004, edited by: Lena Johannesson, Uno Eliasson, Paul Hallberg and Birger Karlsson, Acta Regiae Societatis scientiarum et litterarum Gothoburgensis, Interdisciplinaria 9, Royal Society of Arts and Sciences in Göteborg, 2007, Göteborg, 171 s., ISBN 978-91-85252-68-8.

Denna antologi om bilder i forskning- en har getts ut av Kungl. Vetenskaps- och Vitterhetssamhället i Göteborg (KVVS). Bokens kapitel baseras på ett urval av presentationer som hölls 2004 på en konferens om ämnet. Nio författare presenterar, precis som titeln anger, hur bilder används inom skilda vetenskapliga discipliner. Det handlar om allt från botaniska illustrationer och antikvariska avbildningar från äldre tid till bildbehandling, satellitbildsanalyser och konst idag. Bilder har varit och är viktiga i olika forskningssammanhang, men en mer sammanhållen och ämnesöverskridande teoretisk diskussion om bildens roll har saknats. Detta utgör

enligt bokens inledning bakgrunden till denna publikation.

Allan Ellenius skriver ett intressant avsnitt, som tidigare publicerats på svenska, men som ger en bred beskrivning av användandet av bilder inom forskningen under främst 1800-talets första hälft. Lena Johannesson beskriver hur bilder använts i KVVS egna publikationer från 1700-talets slut till 1800-talets slut. Även denna artikel är översatt från svenska till engelska och har publicerats tidigare. Övriga texter är dock skapade för denna antologi.

Som sig bör finns det analyser av konstverk i en bok av detta slag, men de dominerar på inget sätt innehållet. En analys görs av Margaretha Rossholm Lagerlöf som behandlar bland annat Jan van Eyck. Medan en annan genomförs av Allan Ellenius som gör en kort tolkning av en målning av Giovanni Francesco Guercino från 1620-talet.

Som tidigare nämnts så behandlas även mer samtida bilder i antologin. Tomas Gustavsson presenterar modern digital bildbehandling och olika tillämpningar som finns i skilda sammanhang. Inom astronomin är bilden ett viktigt arbetsredskap och Susanne Aalto visar fascinerade bilder från detta fält och problemet att kunna visualisera mycket data på ett tydligt sätt. Vidare ger Sten Bergström oss inblickar i bildbehandling inom meteorologin.

Mer relevant för den bebyggelsehistorisk intresserade är Anders Wästfeldts och Jarl Nordbladhs artiklar. Wästfelt studerar med hjälp av satellitbilder dagens landskap. Metoden som tillämpas på centrala Dalarna tar hänsyn till landskapets komplexa sammansättning av olika markslag och marktäckte. Man kan genom analys av satellitdata se regionala och lokala skillnader i bebyggelse och jordbruk samt förstå hur det förändrats över tiden. Nordbladhs artikel redogör för hur bilder använts inom arkeologin främst under det äldre skedet av ämnets existens. Att dokumentera monument och artefakter hör till ett av arkeologins viktigaste arbeten. Den arkeologiska blicken

att skapa ett fågelperspektiv i avbildningarna lyfts också fram. Nordbladhs för vidare ett resonemang kring hur man inom forskningen bland annat genom nya avbildningstekniker förändrade sättet att visualisera äldre tiders monument och hur man skall betrakta dessa avbildningar idag när de blivit ett historiskt källmaterial.

Yvonne Eriksson har skrivit en för den kartografiskt intresserade, värdefull artikel. Hon går i artikeln *Aspects of cartography as a scientific and artistic practice* igenom möjligheterna att avkoda kartor av skilda typer. Hon beskriver dessutom några konstnärers användning av kartor eller kartliknande manér, bland annat K.G. Nilsson som kanske är den svenske konstnär som mest konsekvent utnyttjat kartmetaforer i sin konst.

Att man vid läsningen av denna bok skulle ha fått ta del av en sammanhållen och ämnesöverskridande teoretisk diskussion om bilder är nog inte det intryck läsaren får. Denna bilderbok består alltså av ett antal närmast disparata artiklar. Temat är vällovligt men det man försöker täcka är i största laget. Vidare är många av artiklarna mycket kortfattade. Avsikten från KVVS har varit att fånga en diskussion i flykten och är man intresserad av en snabb inblick i olika discipliners användning av bilder kan denna bok fungera som en ingång. Bilderna är också mycket bra återgivna och hela boken är smakfullt utformad vilket borgar för att man kan studera de intressanta illustrationerna.

Ulf Jansson

Kulturgeografiska institutionen
Stockholms universitet
ulf.jansson@humangeo.su.se